

HET WOORD VAN DE WEEK

ORGAAN VAN DE HUMANISTISCHE LUISTERKRING

Administratie Humanistische Luisterkring, Oudegracht 152, Utrecht. Postgiro 58.

Abonnementsprijs bij vooruitbetaling f 4,- per jaar, buitenland f 4,60 per jaar.

Voor leden van de Humanistische Luisterkring f 3,- per jaar. Losse nummers f 0,25.

SCHILLER, ZOEKER NAAR WAARHEID EN VRIJHEID

Op de tiende november van dit jaar was het tweehonderd jaar geleden, dat Johann Christoph Friedrich Schiller geboren werd.

Sindsdien zijn de tijden ongehoord veranderd. Andere gedachten en problemen houden nu de gemoederen bezig. De vraag dringt zich op: Wat kan Schiller thans nog voor ons betekenen?

Een zuiver esthetische cultuur, zoals de tijd van Schiller en Goethe die kende, waarin het „aesthetische geweten” tot belangrijk levensvraagstuk geworden was, is thans een onmogelijkheid: onze politieke en sociale problemen zijn zo nijpend, dat wij ons niet meer voorstellen kunnen, hoe toen begrippen als: schoonheid, goede smaak, kunstzinnig beleven, zó ernstig genomen konden worden, dat men menen kon, dat de kunst zou moeten ingrijpen in het raderwerk der beschaving, opdat de mens zich tot ware humaniteit zou ontwikkelen.

Toch was ook de achttiende eeuw een tijd, waarin oude tradities aan het wankelen waren gebracht. Vóórdien werden de diepste vragen, die de menselijke geest zich stelde, nog beantwoord vanuit de traditie: aan de relatie van de mens tot de wereld, en tot de oergrond der wereld, was niet getornd. Tot, in de eeuw der Verlichting, de oude waarheden niet meer als bevredigend gevoeld werden, en het materialisme als wereldbeschouwing z'n intrede deed. Het Sensualisme in Engeland, de Encyclopedisten in Frankrijk, trachtten de ziel uit stoffelijke voorwaarden af te leiden, het geestelijke uit het fysische: „de mens is een machine” formuleert La Mettrie.

In de tijden, dat de mens, geworteld in oude tradities, nog meende, iets te weten omtrent de samenhang van individu en wereld, mens en kosmos, was men niet zo sterk op de ontwikkeling en handhaving van eigen persoonlijkheid ingesteld.

Maar toen de verbindingsschakels tussen zijn bewustzijn en de wereld waarin hij leefde, doorbroken werden, kreeg de mens

te kampen met het benauwende probleem, dat men niets meer met de zekerheid van het vertrouwen wist aangaande de oergrond van ziel, wereld, God, heelal; toen was er tevens niets meer, dat onwrikbaar vaststond. Maar de menselijke geest heeft ook behoefte aan een thuis, aan geborgenheid. Zo moest de drang naar nieuwe zekerheden over de mens vaardig worden; ook op maatschappelijk terrein, als drang naar veiliger toestanden, vooral: betere stoffelijke omstandigheden. Zo is de revolutionaire tendens van de achttiende eeuw te begrijpen.

Schillers diepe gemoedsleven, gepaard aan zijn wijsgerige geest, drongen hem onweerstaanbaar tot de diepste problemen van het leven. Van hier uit moeten wij zijn keuze, eerst voor de theologische studie, later voor de medicijnen, beoordelen. Dit blijkt duidelijk uit de onderwerpen, die hij voor zijn medische dissertaties koos, en die handelen over de samenhang tussen de biologische natuur van de mens en zijn geestelijke structuur.

Hier ligt tevens reeds Schillers stellingnemen tegenover de mensbeschouwing van het materialisme; voor Schiller is het niet waar, kan het niet waar zijn, dat de geest uit de materie verklaard zou moeten worden. Veeleer is het zó, dat reeds in de stof iets van geestelijke gehalte aanwezig is. Later zegt hij, in zijn „Briefe über die ästhetische Erziehung des Menschen”: wie kunst kan aanvoelen, beleeft met vreugde de geest in de zintuiglijke wereld; die ziet de geest in het patroon der natuur ingeweven: de natuur is voor hem een schone uitbeelding van het geestelijke.

Het kernpunt is voor Schiller steeds gebleven: de vraag „In welke relatie staat de ziel van de mens, de vrijheid van z'n persoonlijkheid, tot de wereld, de zinnelijke en de bovenzinnelijke wereld?”

Schiller zag de opvoeding tot harmonische mensen in een harmonische samenleving niet te realiseren als gevolg van politieke dwang door middel van staatkundige wetten, maar

als het natuurlijke uitvloeisel van de opvoeding tot levenskunst door middel van aesthetisch beleven. Zoals hij het formuleert: zedelijkheid is het kind van dezelfde moeder als schoonheid en waarheid.

Om drie begrippen cirkelt gedurende zijn hele leven Schillers denken: om vrijheid, waarheid, schoonheid.

Alle drie zijn voor hem, in de volste zin van het woord, levensbehoeften. Ze vormen de lucht, die hij nodig heeft om te kunnen ademen, en hij is bereid (en heeft dat met terdaad bewezen), daarvoor al het andere ten offer te brengen. Wanneer wij heden ten dage zien, hoe alom het streven naar maatschappelijke geborgenheden, welvaart, stofelijk geluk, als het meest begerenswaardige en belangrijkste ten troon wordt verheven, dan is het wel eens goed, te bedenken, hoe de jonge militaire arts Friedrich Schiller, die één der grootste dichters en denkers van Europa zou worden, hoe deze jonge man van alles wat ons zo onontbeerlijk lijkt, welbewust afstand deed, ten einde zijn vrije persoonlijkheid in het streven naar waarheid, schoonheid en zedelijkheid, te kunnen realiseren. Bij zijn vlucht uit Württemberg immers, na het verbod tot elke verdere letterkundige publicatie volgend op zijn „revolutionaire” toneelstuk „Die Räuber”, liet de drieëntwintigjarige alles achter zich, waarin een mens geworteld is: familie en vrienden, positie en toekomst, vaderland, eigen volk en nationaliteit, ja, accepteerde hij zelfs de lang niet denkbeeldige gevaren van een opgejaagd leven als militair deserteur en politiek vluchteling, om het voor hem allerbelangrijkste te redden: de vrije persoonlijkheid.

Vrijheid, waarheid, schoonheid. Deze drie vindt hij, in zijn levensbeschouwing, verenigd in de kunst. Daarom steeds zijn worstelen om de „zuivere” kunstvorm, zijn voortdurende bezinning op het wezen ervan, zijn altijd waakzaam aesthetisch geweten naast zijn filosofisch werkzame geest. Als we over Schillers wereldbeschouwing spreken, moeten we steeds bedenken, dat die weliswaar bepaalde constanten bevat, maar toch in voortgaande ontwikkeling begrepen is. Voor een persoonlijkheid met een diepte als van Schiller werpt elke nieuwe levenservaring nieuwe raadsels op, die doorgrond moeten worden om zijn wijsgerige begrippen te verrijken en te verdiepen.

Typerend voor zijn streven naar waarheid, en naar het vrije onderzoek naar de waarheid, is de wijze, waarop Schiller een gesprek voerde: niet zó, dat hij vast en duidelijk zijn opvattingen uiteenzette, maar in een levendige wisselwerking werd iedere opmerking, iedere tegenwerping, van de gesprekspartner opgenomen en overwogen, ieder thema van alle kanten belicht.

Toen Schiller als professor in de geschiedenis naar Jena ging, zag hij zich genoodzaakt, de grote krachten, die hij in de wereld werkzaam zag, in pakkend betoog voor anderen levend te maken. Zijn geschiedenisfilosofische verhandelingen tonen ons, hoe ernstig hij ook hier met de stof omging. Hij tracht de betekenis van een wetgever als Mozes te karakteriseren; hij behandelt de géést van de tijd der Kruistochten. De grote vrijheidstrijd der Nederlanden in de

rumoer

Het leven is te hard van geluiden,
De mensen doen te druk: —
Om een ander wat doms te beduiden
Verpraten ze hun eigen geluk!

In plaats van de vruchten te smaken,
Gooien ze elkaar met de schil,
Ze praten om maar leven te maken —
En de wereld is zelf toch zo stil!

Ze konden het eindelijk wel weten
Dat geeneen het in woorden vindt,
En dat, waar ze hun woorden vergeten,
Het leven pas waarlijk begint!

C. S. Adama van Scheltema
(1877—1924).

Tachtigjarige Oorlog wordt zo gezien, dat de geschiedkundige ontwikkeling voornamelijk als *innerlijke* evolutie verloopt. Dan de geschiedenis van de Dertigjarige Oorlog, waarin hij geboeid wordt door de strijd van de veldheer Wallenstein tegen de in oude tradities verstarde maatschappelijke orde, belichaamd in de keizer, maar vooral door de strijd van Wallenstein met zichzelf, geslingerd tussen zijn eerzucht en zijn in aanleg edele, instelling.

Geschiedenis is voor Schiller nooit alleen dat-wat-geschied-is; bovenal zag hij daarin: dat de mens naar zijn aanleg tot een hogere wereldordening behoort, maar dat hij, omdat hij tegelijk een zinnenwezen is, aan die hogere wereldorde, ten onder gaat: „Das grosse, gigantische Schicksal, welches den Menschen erhebt, wenn es den Menschen zermalmt”. Het grote, gigantische Noodlot, dat de mens verheft, als het de mens vermorzelt.

Schillers opvatting van het waarlijk tragische conflict is, dat alleen dat tragisch is, wat niet anders had kunnen komen, wat onafwendbaar is. Daarmee werpt hij tevens een diepe blik in de psychologie der mensheid, omdat zo gezien het tragische afhankelijk is van iets, dat in zekere zin irrationeel is; voor zover namelijk duistere krachten in de ziel van de mens de demonische machten vormen, die oorzaak zijn, dat de gebeurtenissen niet anders hadden kunnen verlopen.

In zijn „Philosophische Briefe” laat Schiller twee vrienden, Raphael en Julius, in hun briefwisseling hun onderling verschillende visies uiteenzetten. Julius staat op het standpunt: alles in de kosmos komt voort uit een geestelijke oergrond. De wereld is een gedachte Gods (waarbij we moeten bedenken, dat dit voor de gerijpte Schiller nooit de God van de traditionele Christelijke dogmatiek is); alles in ons en om ons is slechts als een hiëroglief van het hoogste Wezen. Wanneer wij ons zouden kunnen verheffen tot die hoogte, dat wij dat symboolteken ont-raadselen konden, zouden wij vrede met lot, leven en wereld vinden.

Voor dit bevredigd-zijn is voorwaarde, dat de mens vrij is, terwijl hij toch van nature onvrij is. Telkens weer behandelt Schiller dit vrijheidsprobleem: de natuur is een noodwendigheid in alle levensprocessen en gewaarwordingen, en hierin is de mens slaaf van de natuur. Daarnaast ligt in het denken van de mens de noodwendigheid van de geest, hierin is de mens slaaf van de logica. Zoekend naar het antwoord op het probleem van de vrijheid ondanks deze twee noodwendigheden, bestudeert Schiller jarenlang de filosofie van Kant. Maar tenslotte overwint hij het Kantiaans dualisme, als hij tot de slotsom komt, dat slechts die mens zich waarlijk vrij kan noemen, die de wetten van de rede zozeer in zijn natuur heeft geïncorporeerd, dat hij ze zonder dwang, als het ware vanzelf, toepast; de mens, die zozeer zijn gevoels- en gedachtenleven gelouterd heeft, dat hij niet meer anders kan dan het goede willen, omdat zijn neigingen organisch deel gekregen hebben aan het rijk des geestes. De mens, die zonder inspanning realiseert, wat zijn geest als hoogste waarheid erkent. Voor zulk een zedelijk-aesthetisch ideaal is de wereld niet een reeds bereikte harmonie, maar een ontwikkelingsdoel.

In Schiller leefde de grootse gedachte, dat de mensheid door de kunst tot haar oergrond moest kunnen worden teruggevoerd, tot de bron, waaruit de religie, de filosofie, de wetenschap, én de kunst ontsprongen zijn; de schoonheid werd hem tot de „Morgenröte der Wahrheit“: „Nur durch das Morgentor des Schönen drangst du in der Erkenntnis Land“. Slechts door de poort van het schone dringt de mens binnen in het land van kennis en inzicht. Op deze weg zou de mens kunnen komen tot wat Schiller noemt: „Freiheit des Gemüts in dem lebendigen Spiel aller seiner Kräfte“. In de niet door affecten vertroebelde harmonie tussen geest en stof, kan de mens al zijn vermogens in vrijheid realiseren.

Deze totaliteit, die de gehele mens omvat, uit zich tevens in universaliteit: geheel „vrij“ is de mens pas dan, als hij zijn individuele

persoonlijkheid op zulk een wijze weet te realiseren, dat het bevorderlijk is voor het algemeen welzijn.

Om Schiller werkelijk te kunnen verstaan, moet men zelf aan niet geringe geestelijke voorwaarden voldoen. Men moet kunnen zien, dat de draad, die door al zijn werken loopt, het in zijn wezen verankerde verlangen is, zinnelijkheid en zedelijkheid te versmelten tot hoger éénheid. Waar Kant geest had, dat de strenge zedelijkheid, de plicht, wegvoeren moet van alles wat neiging is, postuleert Schiller, dat de zedelijkheid zelf tot neiging moet worden: als de mens nog tegen zijn neigingen in zedelijk moet trachten te zijn, staat hij nog op lage trap, is hij nog in zichzelf onvrij. Vrij is hij pas, als hij vanzelf zedelijk handelt, omdat plicht en neiging samenvallen. En in die vrijheid ligt besloten, wat Schiller als behorend tot het „rijk der Waarheid“ voelde. Wat men in onze tijd als „waar“ erkent, is gegroeid op de bodem van een natuurwetenschappelijke wereldbeschouwing. Dat het schone een manifestatie van het ware zou zijn, geldt heden niet meer. „Waar“ wordt geacht, wat men met de ogen zien, met de handen tasten, met het verstand constateren kan. Voor Schiller lag het ware in de grote, eeuwige, geestelijke wetmatigheden, en de kunst was voor hem de uitdrukking van het in de realiteit verborgen geestelijk leven.

De vraag moest eigenlijk niet zijn: „Wat betekent Schiller thans nog voor ons?“ Maar wij zouden er, als mens en als maatschappij, wel bij varen, als de diepe ernst en de waarachtigheid, die over zijn opvattingen ligt, weer iets voor ons gingen betekenen. Als wij weer een kunst als de zijne leerden verstaan, die door het stoffelijke heen de verborgenheden van het Zijn tracht te ontdekken. Dan zou zijn hoge ideaal van een samengaan van mensen, die, innerlijk vrij geworden, met elkaar leven en werken, ons misschien toch nog veel te zeggen kunnen hebben.

Dra. H. O. H. VAN LESSEN-
DOUWES DEKKER.

Niet in het snijden der padie is de vreugde: de vreugde is in het snijden der padie die men geplant heeft. En de ziel der mensen groeit niet van het loon, maar van de arbeid die het loon verdient.

Multatuli (Nederlands letterkundige, 1820—1887).

kalender 1960

In dezelfde mooie uitvoering als in 1959 is heden de kalender 1960 verschenen. Wanneer U zeker wilt zijn van een exemplaar adviseren wij U reeds nu te bestellen door storting of overschrijving van f 2,50 op postrekening 304960 t.n.v. het Humanistisch Verbond, Oudegracht 152, Utrecht.

DEZE GROOTSE TIJD

Je kunt er soms over piekeren hoe de mensen van, laat ik zeggen, over duizend jaar onze tijd zullen beoordelen. Misschien zullen zij vanuit de verte denken, dat wij nooit een ogenblik rust hebben gehad. Door het perspectief van de tijd denken zij, dat de hele twintigste eeuw een opeenhoping van beroerdigheid is geweest.

„Alle mensen, wat een vreselijke wereld”, zullen zij denken. „Eerst een wereldoorlog, waarbij Frankrijk, België, Noord-Italië, Polen en een stuk van Rusland zijn kapotgeschoten. Miljoenen doden en verminkten. Dan wordt heel Rusland ondersteboven gekeerd door een revolutie. En verder: Revolutie in Duitsland, een man Mussolini in Italië, een vent Hitler in Duitsland, een kerel Franco in Spanje en wie niet oppast komt in het gevang.

Oorlogen in Abessinië en in China. En als klap op de vuurpijl opnieuw een wereldoorlog, nog veel erger dan de eerste”. En zij zullen er helemaal niet aan denken, dat wij, die dit allemaal hebben beleefd of althans aangezien, het grootste deel van ons leven heel andere kopzorgen hebben gehad. Op het zelfde ogenblik, dat de tweede wereldoorlog uitbrak, zaten wij een sigaartje te roken in een warme zomertuin en maakten plannen voor een fietstochtje de volgende dag. Toen de eerste atoombom viel, maakten wij ons er zorg over, dat ons overhemd versleten was en dat er nog geen nieuwe textielpunten waren.

En intussen trouwden er maar steeds mensen, die meenden, dat nu de geschiedenis helemaal van vorenafaan begon, er kwam een nijpend tekort aan wiegen. En terwijl boven Hiroshima de atoompaddestoel verrees, maakten wij ons zorgen over ons koortsachtige kind met mazelen.

De tweede wereldoorlog had toen ongeveer veertig miljoen mensen het leven gekost, maar gelukkig kon je weer koffie krijgen. Misschien zullen onze nazaten, veertig generaties verder, toch nog enig idee krijgen van de manier, waarop wij werkelijk leefden, want er zullen nog wat films over zijn en geluidsbandjes. En dan bedoel ik niet de officiële documentatie, want die bestaat voor het grootste deel ook uit het noteren van historische gebeurtenissen. Dat zijn dus die gebeurtenissen, waarvan wij ons niets aantrekken, als wij onze sokken aandoen en als de bus voor onze neus wegrijdt. Neen, ik be-

doel de onbeholpen filmpjes, die men maakt met een goedkoop cameraatje en de geluidsbandjes, die op verjaardagen tot stand komen, als de kinderen en de kleinkinderen over zijn. Mij dunkt, dat dit stuk geschiedenis tot nu toe te zeer is verwaarloosd.

Deze gedachten speelden mij door het hoofd, toen ik zat te lezen over de tumultueuze tijd van de volksverhuizing. Aan één stuk door trokken Oost- en Westgothen, Vandalen, Alemannen, Alanen en Sueven kriskas door Europa. Zij veroverden landen, brandden steden plat, verjoegen het landvolk en deden ongetwijfeld alle andere onprettige dingen, die oprukkende of terugtrekkende legers altijd hebben gedaan.

Men krijgt dan de indruk, dat iedereen voortdurend met zijn vluchtkoffertje klaargezeten heeft en dat de mensen geen rustig ogenblik gehad hebben.

Dit beeld moet onjuist zijn. Het moet voorkomen zijn, dat een romantische Vandaal in de maneschijn heeft gewandeld met een blozend Keltisch meisje. En wie weet of onze groenteboer daarvan niet het uiteindelijke resultaat is?

In een boek, dat een poging doet deze dingen in een juister licht te stellen, lees ik:

406: De Vandalen, Alemannen en Alanen rukten uit de Donaulanden op tegen de Franken. De Franken zetten zich neder aan de linkeroever van het noordelijke deel van de Rijn. (Hun nazaten in 's-Hertogenbosch bereiden zich thans weer voor op carnaval). In mijn gedachten zie ik nu wilde horden Vandalen en zo oprukken. Zij jagen de Franken na. Krijgsrumoer en angstgeschreeuw.

Maar wat lees ik verder? In het zelfde jaar had de heilige Hiëronymus geheel andere zorgen. Hij decreeteerde, dat alleen kinderen warme baden mochten gebruiken. Mijn boek vermeldt niet of volwassenen het met koud water moesten doen of dat zij helemaal niet het bad behoefden.

En een paar jaar later, in 410, toen Alarik Rome innam en plunderde, verbood Hiëronymus het nemen van rente. Hij heeft daarmee weinig succes gehad. Maar ik lees dan ook: „Hiëronymus was heftig van karakter, hetgeen hem wel eens bracht tot overdrijving...”

Ik wil maar zeggen: Onze zorgen zijn niet altijd overeenkomstig „deze grootse tijd”.

H. H.

lezingen voor de radio

1 december AVRO 16	uur Hella Haase: „De verantwoordelijkheid als mens van de kunstenaar”.
6 december VARA	9.45 uur Dr. J. P. v. Praag: Bunsels vangen.
13 december VARA	9.45 uur Mr. S. Pragano: Het humanisme van Zamenhof.
20 december VARA	9.45 uur Prof. dr. G. Stuiveling: Uit hum. oogpunt.
27 december VARA	9.45 uur Dr. J. C. Brandt Corstius: 40.000 km. liefde.